

KONCEPCE VĚZEŇSTVÍ DO ROKU 2025 – NÁSTROJ PREVENCE RECIDIVY?

PhDr. JUDr. Jana FIRSTOVÁ, Ph.D.

ÚVOD

Účel trestu, jeho pojetí a koncepce prochází v historických souvislostech výraznými změnami především v závislosti na úrovni právního vědomí, zastávaných sociálních hodnotách, reflexi člověka a převládajících filozofických směrech vystupujících a krystalizujících na pozadí politické a ekonomické situace. V obecné rovině má účel trestu přispět ke kontrole zločinnosti „*chránit společnost před trestnými činy, odvracet trestné činy směřující proti právům a svobodám občanů, zabraňovat pachatelům v další trestné činnosti, vychovávat je v řádné občany, napravit je a současně působit výchovně i na ostatní členy společnosti*“¹. Pokud výkon nejprísnejší sankce – nepodmíněného trestu odnětí svobody neplní svůj účel, odráží se to negativně též v míře recidivy pachatelů trestné činnosti, jež bývá označována jako určité měřítko úspěšnosti trestní politiky a efektivní resocializační práce s odsouzenými.

Obecné vymezení recidivy jako „*zpětnost, opakování, návrat*“² koresponduje s vymezením recidivy kriminální. Kriminální recidivu v legálním pojetí lze definovat jako „*stav pachatele, který po předchozím odsouzení k trestu pravomocným rozsudkem spáchá nový trestný čin*“³. Z tohoto pojetí budu vycházet též při zpracování tohoto příspěvku s akcentem kladeným na strategické cíle Koncepce vězeňství do roku 2025 (dále jen Koncepce) mezi které mimo jiné patří právě snížení recidivy trestné činnosti.

Recidiva kriminality v České republice

Recidiva trestné činnosti se stává čím dál více závažnějším problémem. Podíváme-li se na dostupné statistické údaje o recidivě, dostáváme pouze základní přehled o recidivě jako takové. Oficiální statistické výstupy nereflektují, zda se jedná o obecnou či speciální recidivu, recidivu monotropní, homotropní, ditropní či polytropní, nedozvídáme se informace o u recidivujících pachatelů dříve realizovaných intervencích, které by byly jistě cenným zdrojem informací a

¹ NOVOTNÝ, Oto. *O trestu a vězeňství*. 1. vydání. Praha: Academia, 1969, s. 7. In. ČERNÍKOVÁ Vratislava a Jana FIRSTOVÁ, Jan SOCHŮREK. *Sociální ochrana. Terciární prevence, její možnosti a limity*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, s. 24-27. ISBN 978-80-7380-138-0.

² *Slovník cizích slov*. Encyklopedický dům, spol. s r.o., 1993. ISBN 80-901647-0-6.

³ KUČHTA, Josef, VÁLKOVÁ, Helena a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 1. vydání. Praha: C.H. Beck, 2005, s. 329. ISBN 80-7179-813-4.

poznatků sloužících k zdokonalování stávajícího systému zacházení s delikventními jedinci v duchu prevence recidivy.

Aktuální podíl recidivistů na všech stíhaných osobách v roce 2015 činil 52%. Pokud bychom podíl recidivistů strukturovali dle jednotlivých skupin trestné činnosti, tak tradičně zaznamenáváme i v uplynulém roce nejvyšší procentuální zastoupení recidivujících osob u majetkové kriminality v 67,3%. Následuje kriminalita násilná, kde podíl recidivistů na všech stíhaných osobách činil 48,4%, u hospodářské kriminality pak 34,2 % a u mravnostní kriminality 30,5%. Z vývojového pohledu je zřejmé, že podíl recidivistů se postupně zvyšuje. V roce 2005 činil podíl recidivistů na všech stíhaných osobách 42,4 % v roce 2010 již 47,5% a nárůst neustále pokračuje i v dalších letech. Blíže viz tabulka č. 1.

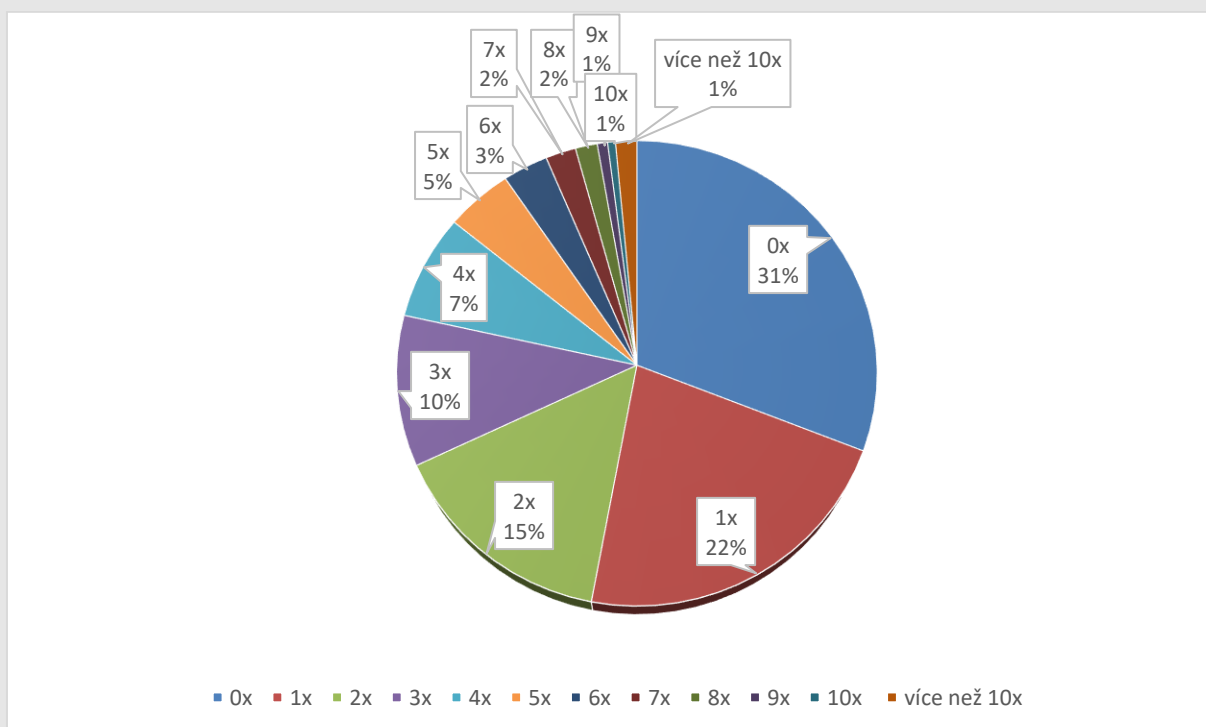
Tabulka č. 1. Recidiva z pohledu policejních statistik – stíhané osoby 2008-2015

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
stíhané osoby	122053	123234	112477	114975	113024	117670	114608	101881
z toho recidiva	53321	56593	53405	55717	56488	61934	61020	53015
%	43,70%	45,90%	47,50%	48,50%	50%	52,60%	53,20%	52%

Zdroj: Statistické ročenky PP ČR

Podíváme-li se na dostupná oficiální data Vězeňské služby ČR zachycující tzv. recidivu penologickou, tedy opakovaný pobyt pachatele ve výkonu trestu odnětí svobody, jsou tato data ještě více znepokojující. Penologická recidiva dosahuje 70%. Poslední zveřejněná data jsou z roku 2014, viz graf č. 1. Dle zveřejněných údajů vězeňské služby se ukazuje, že z vězňených osob v roce 2014 k 31. 12. pobývajících v některém z českých vězeňských zařízeních již 22% mělo jednu předchozí zkušenost s tímto druhem sankce, dalších 15,06 % již bylo ve výkonu trestu potřetí a 10,47 % dokonce počtvrté. V nemalém procentu se objevují též četnější zkušenosti s nepodmíněným trestem odnětí svobody.

Graf č. 1 Penologická recidiva (dle statistických údajů VS ČR k 31.12.2014)

Zdroj: Statistické ročenky VS ČR

Prezentovaná data nás tak nutně vedou k zamyšlení nad naplňováním účelu trestu odnětí svobody, tak jak je realizován v současných podmínkách v České republice. Naše úvahy by měly směřovat do oblasti zacházení s vězňenými, k eliminaci negativních dopadů výkonu trestu na osobu odsouzeného, k motivaci odsouzeného ke změně a taktéž do oblasti následné tzv. postpenitenciární péče. Všechny tyto problémy jsou předmětem nové Konceptce vězeňství do roku 2025, která si právě prevenci recidivy ve světle stávajících rizik klade za jeden z primárních cílů.

Předkládací zpráva Ministerstva spravedlnosti ČR hovoří o koncepci, která má přinést konkrétní meziresortní, multidisciplinární opatření s cílem snížení recidivy pachatelů trestné činnosti. Nástrojem by měly být především rozsáhlejší systémové změny v rámci penitenciárního procesu probíhajícího v průběhu výkonu trestu odnětí svobody ve vězeňských zařízeních, ale též formou propracování a zdokonalování systému postpenitenciární péče, v rámci které sehrává klíčovou úlohu kvalitně prováděná, efektivní sociální práce v souvislosti

s dalšími osvědčenými reintegračními nástroji. V úzkém propojení systémových změn by měla sehrát zásadní roli též připravovaná a tolik diskutovaná změna vnější diferenciacie věznic.

Koncepce vychází ze samotného účelu trestu odnětí svobody, kterým je mimo jiné právě snaha o napravení pachatele trestného činu s cílem úspěšné reintegrace zpět do společnosti v duchu prevence recidivy. Jedná se na tomto místě v řadě případů o poměrně dlouhý kontinuální proces, který začíná již samotným konfliktem pachatele se zákonem a intenzity nabírá v okamžiku intervence za strany kompetentních orgánů, v případě nepodmíněných trestů odnětí svobody vězeňské služby.

Koncepce vězeňství ČR do roku 2025 definuje sedmnáct strategických cílů, v nichž nalzáme v různém poměru a z rozdílného úhlu pohledu námi sledovaný problém – nástroj prevence recidivy. Pro účely tohoto příspěvku zaměřím svou pozornost na, z mého pohledu, klíčové faktory, které je možné označit za zvýšeně kriminogenní a kterým je tak třeba věnovat náležitou pozornost. Jedná se především o faktor zaměstnanosti odsouzených a následně propuštěných z výkonu trestu a v tomto kontextu tedy i propojení systému tzv. postpenitenciární péče s penitenciárním procesem probíhajícím v samotných vězeňských zařízeních.

Zaměstnávání vězňených osob a osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody

Zvýšení skutečné zaměstnanosti osob ve výkonu trestu odnětí svobody a následná podpora uplatnění na pracovním trhu osob propuštěných patří mezi již výše zmíněné strategické cíle nové Koncepce. Zaměstnávání vězňené osoby, její pracovní aktivity tvoří jeden ze základních faktorů obsahu zacházení s odsouzeným (vedle vzdělávacích, speciálně výchovných, zájmových či extramurálních aktivit), jež nacházejí svůj odraz v programech zacházení. Pracovní aktivity obsahují vedle zaměstnávání, práce potřebné k zajištění každodenního provozu věznic (úklidové práce, příprava stavy, různé údržbářské práce) a taktéž pracovní terapie realizované ze strany odborného personálu vězeňské služby. Povinnost pracovat vyplývá pro odsouzeného ze zákona (ust. § 29 odst. 1 zákona o výkonu trestu odnětí svobody) a to pokud je k práci zdravotně způsobilý. Zdravotní způsobilost, intelektuální a další osobnostní předpoklady odsouzeného k práci posuzují odborníci, kteří pracovní zařazení konkrétního jedince následně doporučují. Pokud odmítne odsouzený, který byl do práce zařazen práci, považuje se to za závažné porušení povinnosti odsouzeného, za které lze uložit kázeňský

trest.⁴ Současně s povinností na straně odsouzeného pracovat, má vězeňské zařízení povinnost ve směru vyváření podmínek pro zaměstnávání odsouzených (ust. § 30 odst. 1 zákona o výkonu trestu odnětí svobody). V této souvislosti je poukazováno na nedostatek vhodných výrobních, skladovacích prostor pro výkon pracovní činnosti odsouzených v samotných vězeňských zařízeních, dále na určité limity v rámci provozoven Středisek hospodářské činnosti Vězeňské služby ČR, které by mohly přinést určité finanční prostředky využitelné pro samotný provoz věznice. Samostatnou a velice komplikovanou otázkou je pak zaměstnávání vězňených osob mimo areál vězeňského zařízení, kdy se vězeňská služba stále potýká s nedostatečnými personálními kapacitami ve směru k zajištění dohledu nad výkonem práce odsouzených mimo areál věznice. Jedná se o výrazné bezpečnostní riziko, které je třeba reflektovat při stávajících úvahách o možnostech rozšíření zaměstnanosti vězeňské populace. Jako jedno z možných východisek, v Koncepci zmiňovaných, se jeví změna přístupu k možnosti výkonu práce odsouzených na nestřežených pracovištích, na pracovištích s volným pohybem. V tomto ohledu se jeví jako přínosné též zavedení elektronického monitorovacího systému.⁵

Koncepce dále zdůrazňuje další nástroje podpory a rozvoje zaměstnanosti vězňených osob v duchu prevence recidivy, jako je posílení komunikace s potencionálními zaměstnavateli, kdy koordinace jednání s velkými zaměstnavateli by měla spadat do přímé kompetence Ministerstva spravedlnosti ČR, či užší provázání vzdělávacích aktivit a zaměstnávání při současné reflexi požadavků trhu práce. Stále více je též zdůrazňována potřeba kontinuálního přístupu k problematice zaměstnávání vězňených osob a s ní úzce související otázkou uplatnění na trhu práce osoby z výkonu trestu odnětí svobody propuštěné. Právě uplatnění na trhu práce společně s faktorem bydlení bývá považováno za klíčový faktor úspěšné reintegrace jedince zpět do společnosti.

Zaměstnávání osob po ukončení nepodmíněných trestů odnětí svobody naráží v praxi na mnohé problémy jako je například často nelegitimní vyloučení uchazeče o zaměstnání se záznamem v rejstříku trestů ze strany zaměstnavatelů, pro které jsou tyto uchazeči o zaměstnání z různých (v řadě případů širokou veřejností též kvitovaných) důvodů problémem. Významnou roli v tomto ohledu sehrává též samotná osobnost propuštěného a jeho často nereálné představy o uplatnění na trhu práce s častou představou neúměrně vysokých příjmů. Jako nástroje pro zvýšení možností zaměstnávání propuštěných osob Koncepce mimo jiné uvádí podporu

⁴ ČERNÍKOVÁ Vratislava, FIRŠTOVÁ, Jana a Jan. SOCHŮREK. *Sociální ochrana. Terciární prevence, její možnosti a limity*. Plzeň: Aleš Čeněk. 2008, s. 102-103. ISBN 978-80-7380-138-0.

⁵ Koncepce vězeňství do roku 2025

projektů soukromých subjektů, působících v jednotlivých věznicích nabízejících pokračování v zaměstnání odsouzených i po propuštění či vytvoření systému pobídek subjektům, které zaměstnávají osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody. Určitě jako významná se jeví spolupráce s úřady práce, sociálními kurátory s cílem podpory vyšší zaměstnanosti bývalých vězňů související s personálním posílením pomáhajících subjektů. V tomto ohledu je zřejmé, že se jedná o multidisciplinární, meziresortní problém, který sama vězeňská služba nevyřeší a vyžaduje přesah do dalších oblastí spolupracujících subjektů. Zacházení s pachateli trestných činů v průběhu výkonu trestu odnětí svobody je nutné pojímat jako kontinuální sociální proces směřující k samotnému propuštění pachatele na svobodu, kdy nastupuje další fáze a tou je tzv. péče postpenitenciární. Systémově pojatá kontinuální sociální péče zahrnuje práci klientem ve všech fázích trestního řízení, včetně řízení soudního i v samotném výkonu trestu a po jeho vykonání. Cílem kontinuální sociální péče je pak navázání vzájemného socioterapeutického vztahu v zájmu působení na osobnost klienta tak, aby byla upevněna případně vytvořena jeho pozitivní sociální vazba k okolí, aby nedocházelo k jeho sociální izolaci.⁶ Efektivně fungující systém kontinuální sociální péče vyžaduje vzájemnou úzkou spolupráci kompetentních subjektů, které *speciálními pracovními metodami zajišťují péči o člověka na profesionálním základě*, v této souvislosti hovoříme o sociální práci.⁷ Sociální práce je pak bezesporu též základem další intenzivní činnosti ve vztahu k pachateli trestné činnosti a to tzv. postpenitenciární péče.

Postpenitenciární péče

Postpenitenciární péče v rámci výše nastíněného kontinuálního procesu by měla navazovat na komplex realizovaných opatření v rámci vězeňského zařízení. Důležitá se jeví v tomto ohledu práce s vězněnou osobou v průběhu výkonu trestu, která by měla vždy v programech zacházení reflektovat aspekt propuštění osoby na svobodu. Koncepce v tomto ohledu zdůrazňuje především programy zaměřující se na podporu stabilního bydlení, řešení závislostí, získání zaměstnání, řešení zadluženosti, oblast vzdělávání a stabilizace rodinného prostředí. Jedná se o klíčové faktory v rámci resocializace odsouzeného s cílem úspěšné reintegrace zpět do společnosti s výrazným přesahem ze sféry penitenciárního procesu do postpenitenciárního

⁶ Více:

ČERNÍKOVÁ Vratislava a Jana FIRŠTOVÁ, Jan SOCHŮREK. *Sociální ochrana. Terciární prevence, její možnosti a limity*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, s. 214 a násl. ISBN 978-80-7380-138-0.

⁷ Více k sociální práci: MUHLPACHR, Pavel a kol. *Sociální práce jako životní pomoc*. Brno: MSD, spol. s r.o., 2007, s. 7-14, 167-202. ISBN 80-86633-62-4. *Mezinárodní federace sociálních pracovníků definuje sociální práci jako činnost, která předchází nebo upravuje problémy jednotlivců, skupin, komunit, vznikající z konfliktů potřeb jedinců a společenských institucí. Jejím záměrem je zlepšit kvalitu života všech lidí.*

působení. Otázku, kterou si klade mimo jiné i Koncepce rozvoje vězeňství do roku 2025 je, jak zvýšit účast propuštěných osob v postpenitenciárních programech. Aktivita nabízené v rámci postpenitenciární péče pachatelům trestné činnosti jsou postaveny na bázi dobrovolnosti. Jiná situace je u osob podmíněčně propuštěných, u kterých lze formou uložení nějakého omezení či povinnosti v průběhu „podmínky“ zajistit jejich účast, v lepším případě participaci na určitých aktivitách směřujících k jejich dalšímu prosociálnímu chování formou úspěšné participace na životě společnosti. V tomto ohledu je zdůrazňován opět mezioborový, systémový přístup založený na koordinované meziresortní spolupráci s jasně vymezenými úkoly, kompetencemi příslušných subjektů. Navrženo je zpracování Národní koncepce postpenitenciární péče.

Efektivní opatření ve směru snižování recidivy jsou ve stručnosti nastíněna též v textu Koncepce v souvislosti s popisem oblasti postpenitenciární péče. Zdůrazněna je zde především úloha nedávno spuštěného projektu probačních domů, jež by měly být prioritně určeny osobám opouštějícím vězeňská zařízení s vyšší mírou rizika recidivy a absencí vhodného sociálního zázemí. Jako další možný nástroj směřující ke kontrole recidivy je uváděn již delší dobu připravovaný systém elektronického monitoringu. V souvislosti s hledáním efektivních nástrojů potlačování recidivního kriminálního chování se často diskutuje též o absenci relevantního penologického výzkumu zaměřeného na analýzu kriminální dráhy či hodnocení efektivity jednotlivých opatření a intervenčních zásahů ať již v podobě sankcí, specifických programů či jiných opatření směřujících v co největší míře k eliminaci tohoto sociálně nežádoucího jevu. Právě podpora penologického výzkumu se stává jednou z priorit nové koncepce.

Hlavními cíli Koncepce vězeňství do roku 2025 jsou *„především ochrana bezpečnosti společnosti prostřednictvím úsilí o snížení recidivy kriminálního chování, umožnění skutečné reintegrace propuštěných vězňů do společnosti, stanovení hlavního akcentu v rámci výkonu trestu odnětí svobody do oblasti odborného zacházení a společná aktivita řady zúčastněných subjektů ve směru naplnění smyslu, účelu a efektivnosti fungování českého vězeňství“*⁸.

Na základě analýzy schválené Koncepce si dovoluji na tomto místě přeci jen malou kritickou poznámku ve směru k širší absenci cílů a definice nástrojů k jejich realizaci zaměřených na udržování pozitivních sociálních vazeb vně vězeňského zařízení, především vůči rodině. Rodina nabízí široký potenciál ve směru úspěšného resocializačního působení vůči pachateli

⁸ Koncepce vězeňství do roku 2025

trestné činnosti. Potenciál, který rodina v tomto ohledu nabízí, je vždy třeba odborně posoudit, zanalyzovat a ve vhodných případech jej následně využít ve prospěch samotného odsouzeného. Tak jak v rámci preventivní práce u ohrožených (často i delikventních) dětí hovoříme o sanaci rodiny⁹, ve které sehrávají klíčovou úlohu rodiče dítěte, lze obdobný model využít též pro efektivní sociální práci s odsouzeným dospělým jedincem a jeho rodinou. Podpora rodiny, ať už ji nazýváme sanací, sociální prací s rodinou či jinak je založena na postupech podporujících fungování rodiny jako celku. Podpora může přicházet ze strany profesionálů – sociálních pracovníků či zaškolených dobrovolníků a může nabývat rozličných podob práce s rodinou. Základním principem takové sociální práce je podpora jedince prostřednictvím pomoci jeho rodině. Nedílnou součástí sociální práce tohoto druhu jsou činnosti podporující udržitelnost kvalitativních změn v rodině v zájmu úspěšného návratu odsouzeného zpět do fungujícího rodinného prostředí. V tomto ohledu by mohly mnohé uskutečnit odborníci již v průběhu penitenciárního procesu. Bohužel stávající stav (především personální, organizační) určité snahy, již v tomto ohledu realizované, značně limituje.

Práce s rodinou by tak měla jít ruku v ruce se samotným penitenciárním působením na osobu odsouzeného. Rodina jako primární sociální jednotka se tak stává jedním ze základních a troufám si konstatovat též nosným činitelem resocializace odsouzeného, který vždy v rámci rodinného prostředí sehrává určitou, v mnoha ohledech specifickou roli. Koncepce vězeňství do roku 2025 sice zdůrazňuje ve svých jednotlivých částech specifické cíle, které zasahují oblast vnějších – rodinných vztahů. Mimo jiné například v seznamu specifických cílů pro otázky zacházení s vězňenými zdůrazňuje nutnost věnování zvláštní pozornosti specifickým skupinám odsouzených, mezi které jistě patří i odsouzené ženy- matky /zabezpečení lepších kontaktů s dětmi, koncepční řešení vazebně stíhaných těhotných žen, žen s novorozenci apod./. Koncepce hovoří dále též o potřebě restrukturalizace personálu Vězeňské služby ČR právě ve prospěch odborného zacházení, rozšíření spolupráce s Probační a mediační službou ČR ve směru vytváření programů s časovým přesahem do postpenitenciární péče. Zmiňována je též samotná sociální práce s odsouzenými za účelem udržení emocionálních vazeb. Domnívám se však, že právě tato oblast by si zasloužila důkladnější propracování s cílem efektivního přenosu do každodenní penitenciární praxe.

⁹ Více: BECHYŇOVÁ, Věra a Marta KONVIČKOVÁ. *Sanace rodiny. Sociální práce s dysfunkčními rodinami*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-392-5.

ZÁVĚR

Práce s pachatelem trestné činnosti patří mezi jedny z nejnáročnějších činností, na níž musí participovat řada odborníků různých oborů. Nejedná se o izolovanou činnost, která by měla stát prioritně pouze na bedrech vězeňské služby. Určitě vězeňská služba jako jeden z nejvýznamnějších subjektů penitenciárního působení v duchu prevence recidivy sehrává v tomto ohledu úlohu nezastupitelnou, ale snaha vězeňského personálu se bude míjet účinkem bez nastolení efektivní spolupráce s dalšími subjekty tzv. kontinuální sociální péče. Nová Koncepce v mnohém ohledu snahy o rozšíření spolupráce s externími poskytovateli především sociálních služeb ve směru k odsouzeným a následně propuštěným z výkonu trestu naznačuje. Otázkou však zůstává, zda se opravdu v praxi podaří vybudovat efektivní na multidisciplinárním přístupu založený systém péče o pachatele trestné činnosti, kteří se nám v důsledku intenzivního, mezioborového přístupu přesahujícího penitenciární působení v rámci vězeňského prostředí nebudou do vězeňských zařízení opakovaně vracet a namísto toho budou v tom pozitivním slova smyslu participovat na životě společnosti.

POUŽITÁ LITERATURA A INFORAMČNÍ ZDROJE:

1. BECHYŇOVÁ, Věra a Marta KONVIČKOVÁ. *Sanace rodiny. Sociální práce s dysfunkčními rodinami*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-392-5.
2. ČERNÍKOVÁ Vratislava, FIRSTOVÁ, Jana a Jan. SOCHŮREK. *Sociální ochrana. Terciární prevence, její možnosti a limity*. Plzeň: Aleš Čeněk. 2008. ISBN 978-80-7380-138-0.
3. KUČHTA, Josef, VÁLKOVÁ, Helena a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 1. vydání. Praha: C.H. Beck, 2005. ISBN 80-7179-813-4.
4. MUHLPACHR, Pavel a kol. *Sociální práce jako životní pomoc*. Brno: MSD, spol. s r.o., 2007. ISBN 80-86633-62-4.
5. NOVOTNÝ, Oto. *O trestu a vězeňství*. 1. vydání. Praha: Academia, 1969.
6. *Slovník cizích slov*. Encyklopedický dům, spol. s r.o., 1993. ISBN 80-901647-0-6.
7. Koncepce vězeňství do roku 2025
8. Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, v platném znění

9. Statistické ročenky PP ČR

10. Statistické ročenky VS ČR